

Olvasók és olvasás a Cseh Köztársaságban

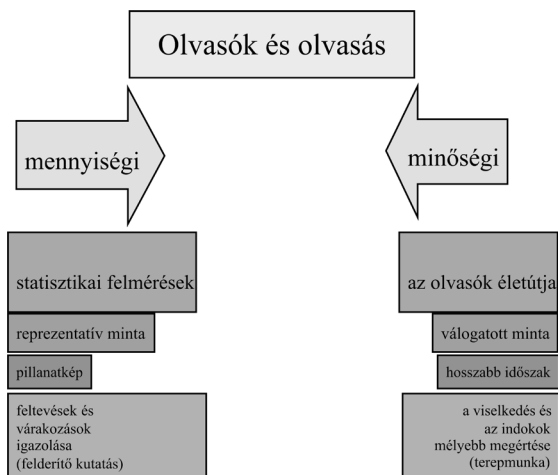
Jiří TRÁVNÍČEK

TRÁVNÍČEK, Jiří: Readers and reading in the Czech Republic c. írását – melyben a szerző a Cseh Köztársaság 15 évnél idősebb korú lakosainak olvasási kultúráját elemző vizsgálatokat foglalta össze lapunk számára – Hegyközi Ilona fordította. A témát három olvasásvizsgálat alapján mutatja be, ismerteti a vizsgálatok módszertani háttérét és a 2007., 2010. és 2013. évi vizsgálat legfontosabb adatait.

Háttér

A vizsgálatokat a Cseh Tudományos Akadémia Cseh Irodalmi Intézete és a Cseh Köztársaság Nemzeti Könyvtára szervezte a Cseh Kulturális Minisztérium szíves pénzügyi támogatásával. Általánosságban véve a vizsgálatok mindegyike két irányban folyt, azaz mennyiségi és minőségi kérdéseket tekintett át. A második

vizsgálat 2010-ben indult és még ma is tart. Hátra van még van az adatfelvétel egy része és az interjúk leírása. A módszer az olvasók életútján alapszik, azaz mélyinterjúk keretében az egyes válaszadók teljes életpályáját vizsgálják a társadalmi-demográfiai rétegek széles köréből; a vizsgálat fő szempontja az olvasás – az olvasás alakulása és annak körülményei (környezete, motivációi, indokai).

1. ábra
Olvasók és olvasás

Emellett esettanulmányok formájában próbáltunk az olvasáskultúra bizonyos jelenségeire összpontosítani mind történeti, mind aktuális szempontokat figyelembe véve. Ez mindkét (a minőségi és a mennyiségi) metszetet egyaránt érinti. Ami a jelenlegi helyzetet illeti, megkülönböztetett figyelmet fordítunk a digitális forradalommal kapcsolatos kérdésekre, különös tekintettel az előidézett változásokra.

Mit értünk olvasáson?

Az olvasás 1) a sokféle, médiával kapcsolatos tevékenység egyike; ennek az az oka, hogy napjainkban nem létezik *magában és magáért való* olvasás; másképpen fogalmazva: mindannyian a médiumok sokfélesége közepette élünk, különböző feladatainkat és funkcióinkat a különböző információhordozók között megosztva látjuk el; 2) az olvasás a világ kritikus vizsgálatának előfeltétele, azaz bár csak egy a sokféle, médiával kapcsolatos tevékenység között, létfontosságú kulturális kompetenciát képvisel, illetve „ajtót nyit” más, médiával kapcsolatos tevékenységek, kulturális vagy mentális kompetenciák felé; 3) az olvasás szociokulturális ösvény, tehát nemcsak mentális (magányos jellegű, pszichológiai) tevékenység, hanem – mégpedig döntő mértékben – az embereket összekapcsoló tevékenység is, és ami a legfontosabb, olyan nyomokat hagy, amely követhetők és értelmezhetők.

Ki a statisztikai értelemben vett olvasó? Bárki,

aki az állítja, hogy egy év alatt elolvasott legalább egy könyvet, amely lehet bármi (szépirodalom, tényirodalom, tankönyv), bármilyen célból (szórakozás, információszerzés, tanulás) és bármilyen hordozón (nyomtatásban vagy digitális formátumban).

Ami a reprezentatív statisztikai felméréseket illeti, a minta közel 1550 válaszadóból állt (statisztikai eltérés: 2,5%). Az adatgyűjtés módszere standard személyes interjúkon alapult, amelyeket az interjúkészítő jelenlétében rögzítettek. Minden felmérésnek volt valamilyen speciális témája, ami azt jelentette, hogy a kérdőív kb. 75%-a változatlan maradt, míg 25%-a az olvasáskultúra valamely kérdésével foglalkozott (2007-ben a közkönyvtárakkal, 2010-ben a szépirodalommal, 2013-ban a könyvpiaccal). A kérdőív kitöltéséhez átlagosan kb. harminc percere volt szükség.

A vizsgálatok kiemelt témái:

- a könyvolvasás (mennyit, milyen gyakran),
- a folyóiratolvasás (igen vagy nem, milyeneket),
- a könyvvásárlás (mennyit, milyen összeget költve),
- a közkönyvtárak látogatása (igen vagy nem, milyen szolgáltatásokat igénybe véve),
- a digitális olvasás (mit és milyen gyakran, milyen eszközzel),
- a médiatevékenységek (milyen jellegűeket és naponta hány percig),
- a szabadidős tevékenységek, társadalmi hatások (az olvasás fő okai és hatásai),
- az olvasás és a szakmai/munkatevékenység kapcsolata,
- a kedvenc szerző/könyv.

Különös figyelmet fordítottunk azokra, akik nem olvasnak, nem járnak közkönyvtárba, és nem vesznek könyveket. Megpróbáltuk az okokat felderíteni, illetve azt feltárni, mi motiválhatná őket arra, hogy könyveket olvassanak és vegyenek, vagy elmenjenek a könyvtárba. Érdeklét benünket, hogy milyen azoknak a viselkedése, akik kimaradtak az olvasási kultúrából. Másképpen fogalmazva: ezekben az esetekben bizonyos te-

vékenységekről (szándékokról) van-e szó, vagy inkább azok hiányáról?

Végül, de nem utolsósorban, felméréseinket jelentős mértékben inspirálta más országok gyakorlata. Egyrészt így megbízható kiindulóponthoz juthattunk az összehasonlító vizsgálódásokhoz, legyenek azok akár közvetlenek, akár közvetettek. Ami a kutatások megtervezését illeti (a minőségi és a mennyiségi vonatkozások összekapcsolását), többnyire a németországi gyakorlat jelentett számunkra fogódzót (Stiftung Lesen, Mainz). A lengyel felmérések (a nemzeti könyvtár Könyv és Olvasás Intézete) a statisztika gyakorlati kérdéseiben és az adatok értelmezésében adtak számunkra útmutatást. Mindezek mellett sok hasznos kérdésre találtunk választ az USA (National Endowment for the Arts), Kanada (Kanadai Örökség Minisztériuma. Kiadáspolitikai és Programigazgatóság. Kutatási, Elemzési és Ipari Fejlesztési Részleg és partnerei), Izrael (H. Nossek és H. Adoni) felméréseit áttekintve. További inspirációt szerezünk a

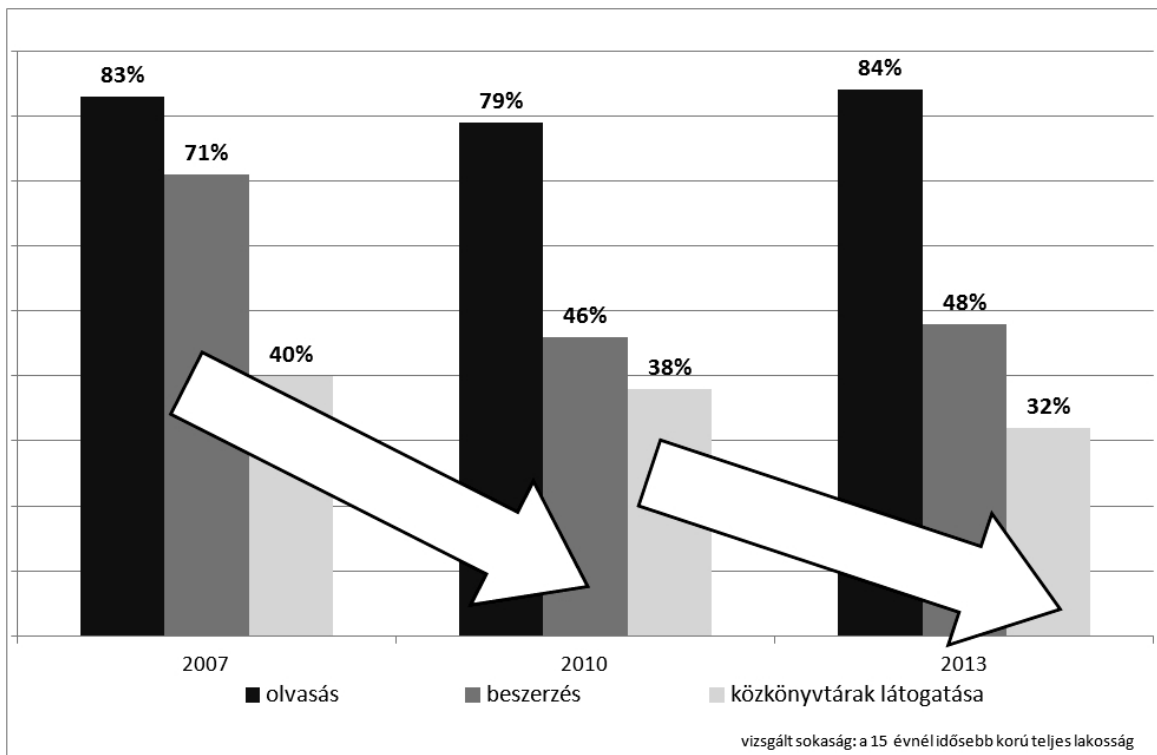
francia gyakorlatból (az Annales-iskola, Robert Escarpit, Roger Chartier), Magyarországról (Kamarás István, Fogarassy Miklós, Józsa Péter) és Svájcban (H. Bonfadelli), ill. Szlovákiából (P. Rankov, P. Valcek). A cseh hagyományok ezen a téren viszonylag élénken élnek, különösen a 60-as éveket tekintve. A fő eredmények a gyermekek olvasási kultúrájának a kutatásához köthetők.

A legfontosabb alapadatok

Az olvasással és könyvekkel kapcsolatosan három fő tevékenységet tartunk számon: az olvasást, a vásárlást és a könyvtárlátogatást. A következő diagram bemutatja egyrészt azt, hogy ezek a tevékenységek miként jelennek meg a cseh lakosság körében, másrészt azt, hogy egy időszakon belül milyen tendenciák mutatkoznak ezeken a területeken.

2. ábra

Olvasás – beszerzés – közkönyvtárak látogatása (2007 – 2010 – 2013)

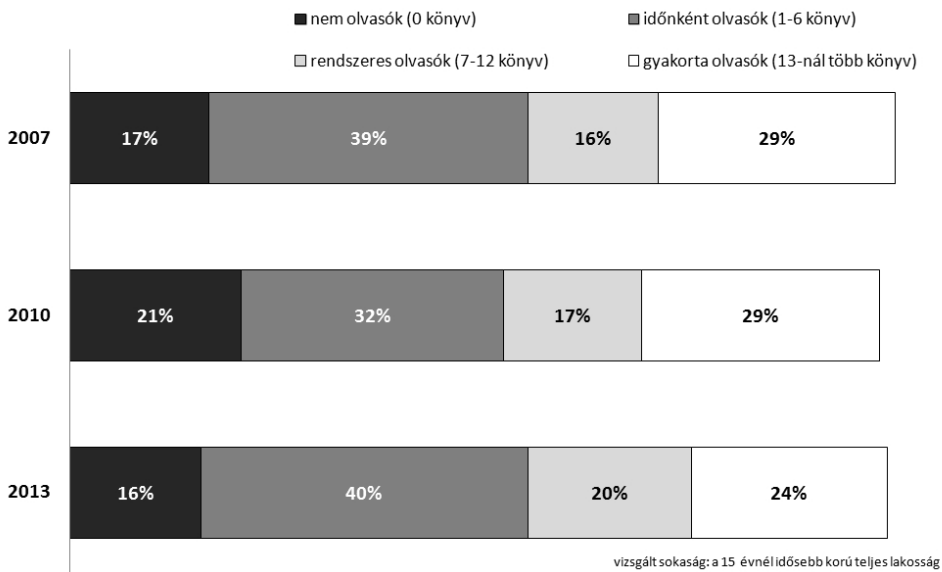
Azt tapasztalhatjuk, hogy a teljes időszakot tekintve az olvasás szintje többé-kevésbé stabilnak mondható, viszont 2007 és 2010 között nagy volt a visszaesés a vásárlásokban, 2010 és 2013 között pedig jól érzékelhetően csökkent a könyvtári látogatások száma. A tevékenységek mindegyikénél az jelenik meg, hogy egy éven belül hányan gyakorolták – legalább egy könyvet olvastak, egy könyvet vásároltak, egyszer ellátogattak a közkönyvtárba, tekintet nélkül arra, hogy milyen szolgáltatást vettek igénybe (könyvek kölcsönzése, folyóiratok kölcsönzése, olvasóterem használata, könyvtárközi kölcsönzés, kulturális rendezvényen való részvétel stb.). Mindent egybevetve, az adatok és időbeli változásai azt igazolják, hogy egyre kisebb az igény a könyvek beszerzésére/birtoklására (mind ténylegesen, mind kölcsönzés révén) elolvasás céljából. Ez a tendencia főként a 2013-as felmérésből származó adatok tükrében mutatkozik meg. A 3. ábra az olvasók megoszlását mutatja az egy év alatt (előző évben) olvasott könyvek száma szerint.

Az adatok azt mutatják, hogy viszonylag alacsony azoknak a száma, akik egyáltalán nem olvasnak könyvet. Ezzel egyidejűleg annak lehetünk tanúi, hogy csökken a gyakran olvasók száma, azaz azoké, akik rendszeresen és tervszerűen olvasnak. Csak a további felmérések nyomán bizonyosodhat be, hogy hosszú távon érvényesül-e az a tendencia, hogy itt is csökken a tervszerű olvasói viselkedés, és ugyanakkor állandósul a gyenge olvasás.

Közelebbről vizsgálva a kérdést a nem olvasók és a gyakori olvasók társadalmi-demográfiai jellemzői a következők:

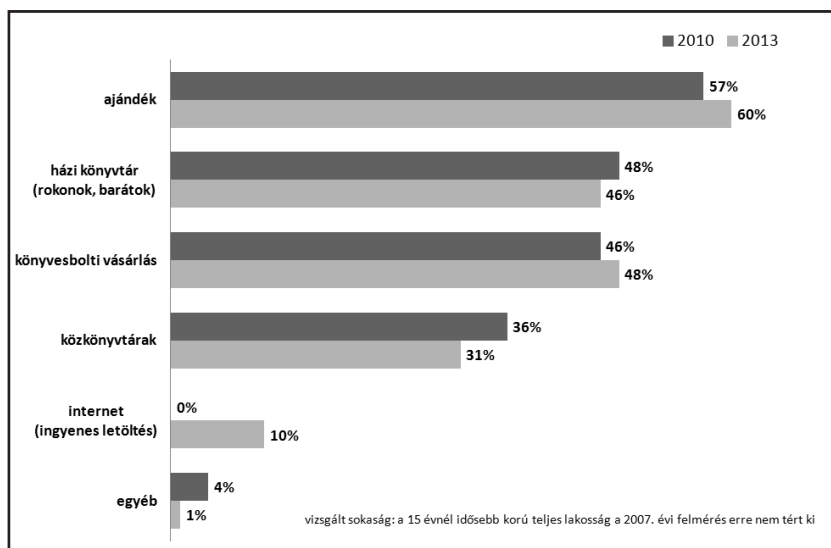
- a nem olvasó: jellemzően inkább férfi, csak alacsony képzettséggel rendelkezik (nincs középiskolai végzettsége), fizikai munka, a legalacsonyabb jövedelmi kategóriába tartozik;
- a gyakori olvasó: jellemzően inkább nő, 65 évesnél idősebb, felsőfokú végzettsége van és a magasabb jövedelmi kategória tagja.

Az egy év alatt elolvasott könyvek száma 13,2 (2013); a medián érték: 5.

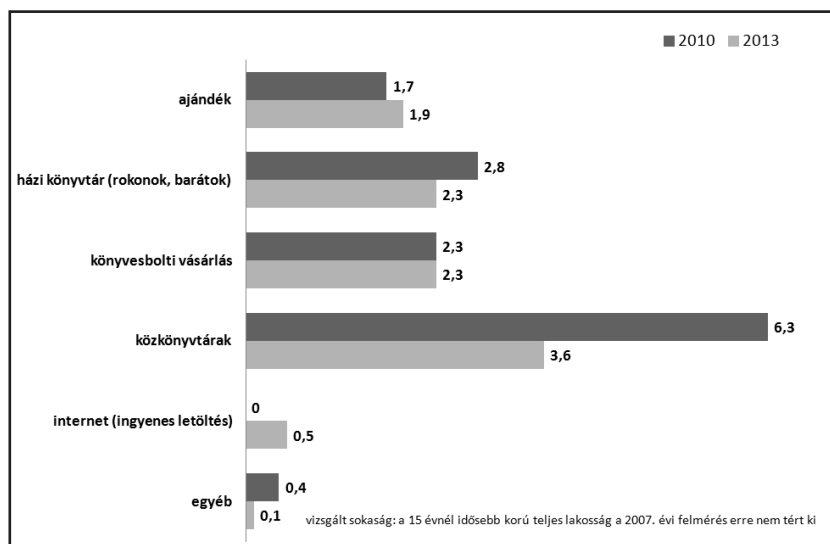

3. ábra
Olvasói típusok (2007 – 2010 – 2013)

A 4. és 5. ábra a könyvek beszerzésére vonatkozó adatokat illusztrálja. Az első a beszerzési csatornákat; a második azt, hogy ezeken a csatornákon hány könyv halad át.

4. ábra
Könyvbeszerzési csatornák
(2010 – 2013)

5. ábra
Könyvbeszerzés
(könyvek száma)
(2010 – 2013)

Ez az összehasonlítás azt teszi lehetővé, hogy egyszerre több csatorna működését is megvizsgálhassuk mind szélességük (a használók száma), mind sűrűségük (az áramlásuk) tekintetében. Így lehetőség nyílik annak megfigyelésére, hogy a két kritérium között nincs világos megfelelés. Például a közkönyvtár olyan csatorna, amelyet nem használnak nagyon sokan, ugyanakkor ez a csatorna a legsűrűbb, ami az áramló könyvek számát illeti. Ezzel ellentétes az, hogy bár az ajándékozás a könyvek beszerzésének leggyakoribb forrása a cseh népesség körében, az ezen a csatornán áthaladó könyvek

száma alacsony. Sőt, az adatok igazolták azt a megállapítást, amelyet fentebb tettünk, hogy t.i. 2010 és 2013 között csökkent a beszerzett könyvek száma.

Következtetések

A három reprezentatív felmérés adatai alapján elmondható, hogy a cseh lakosság nagy affinitást mutat a könyvek iránt. Más európai országokkal összevetve a Cseh Köztársaság a negyedik a rangsorban. Az Eurobarometer felmérése szerint (2007) az olvasóközönség rangsora az

EU-ban a következő: Hollandia (az emberek 85%-a olvasott legalább egy könyvet az előző évben), Svédország (85%), Dánia (83%), Cseh Köztársaság (82%), Egyesült Királyság (82%), Szlovákia (81%), Finnország (79%), Ausztria (79%), Észtország (79%).¹

Nem újdonság, hogy elsősorban az oktatáson múlik, hogy valakiből olvasó lesz-e vagy sem. Ez a tendencia azonban egyetemes, és az olvasáskultúra „arany szabályának” tekinthető.

Az internet – úgy tűnik – nem ellensége az olvasáskultúrának, ahogy a közvélekedés tartja: a gyakori olvasók általában gyakori internethasználók is.

A cseh olvasáskultúra erőssége abban mutatkozik meg, hogy az olvasást nem befolyásolja, hogy valaki milyen korú, vagy mekkora városban lakik: a cseh népesség homogénnek tűnik e változókat tekintve. Továbbmenve, a cseh olvasási kultúrát a közkönyvtárak sűrű hálózata jellemzi. (A közkönyvtárak képezik a világon a legsűrűbb hálózatot.) A házi könyvtárak jelentik a cseh olvasási kultúra másik erősségét: meglehetősen nagyok az átlagot tekintve, és a cseh családok viszonylag széles körénél megtalálhatók.

A cseh olvasáskultúra gátló tényezői (gyenge

pontjai) a következők: 1) nagy a szakadék a nemek között (a nők sokkal többet olvasnak, mint a férfiak) más európai országokhoz viszonyítva, és 2) a 25 évestől 44 évesig terjedő korosztályban csökken az olvasók (vagy a könyvtárba járók) száma.

Összefoglalva: úgy tűnik, hogy a könyvek iránti igények (új címek, korábban betiltott szerzők művei) 25 évvel a politikai és társadalmi változások után teljességgel kielégítést nyertek. Sőt felmerült egy új jelenség, mégpedig a könyvek túlkínálata. Különösen a legutolsó felmérés jutott arra a következtetésre, hogy a csehországi könyvrobbanás alapjaiban megrengette a szociokulturális határokat is. Akárhogy is, az utóbbi 25–30 év olyan színes és dinamikus időszakot képvisel, amelyet három, egymást követő olvasói modellként szemlélhetünk: 1) olvastunk, bár könyvhiány volt (1980-as évek), 2) olvastunk, mert sok könyv állt rendelkezésre (1990-es évek), 3) olvasunk, bár túlkínálat van könyvekből (napjainkban).

Jegyzet

1. KOVAČ, M.: Never mind the Web. Here comes the book. Oxford: Chandos Publishing, 2008. 85. p.

NAGY Attila: Néhány megjegyzés a magyarországi adatokról

Jiří Trávniček személyes kérése volt, hogy az általa közölt adatok mellé illesszem a megfelelő magyar mérések számait. Sajnos, ezt két okból sem tehetem.

Egyrészt, mert ismereteim szerint hazánkban 2005-ben volt utoljára igazán megbízható, évtizedeken át azonos módon megfogalmazott kérdésekkel operáló olvasásszociológiai kutatás (bővebben ld. NAGY Attila – PÉTERFI Rita: *Olvasás, könyvtár- és számítógép-használat (Gyorsjelentés a TÁRKI és az OSZK 2005-ös vizsgálatáról)* = *Könyvtári Figyelő*, 2006. 1. sz. 31–44. p. <http://www.ki.oszk.hu/kf/kfarchiv/2006/1/nagy.html>).

Másrészt az alkalmazott kérdések, módszerek csak hasonlítottak egymásra, de nem voltak azonosak. Tehát egymás melletti szerepeltetésük bizonytalan érvényességű következtetésekre adna alapot.

Vagyis, ahogyan arról egy másik, a PISA 2012-es eredményeket bemutató értelmező cikkünkben (ld. e szám 143 – 150. oldalán) már említést tettünk, és itt is nyomatékosítjuk: rendkívül időszerű lenne végre a Visegrádi Négyek (V4-es országok) közötti jól előkészített, azonos módszereket alkalmazó, összehasonlító olvasásszociológiai kutatás rövid időn belüli megszervezése. Különös tekintettel az egészen kiváló lengyel, valamint a nálunk érzékelhetően jobb cseh PISA-eredményekre, illetve azok okaira, hátterére. Van mit tanulnunk!